

תוכן העניינים

ט	תורות
1	אגדה (במקום הקדמה)
7	1. גיבורת הסיפור
53	2. המעגליות
67	3. הגדרה
79	4. הספקנות
103	5. האם אפשר לקבוע את העבר? בעיית חופש הרצון
137	6. כשתיאור פוגש החלטה
149	7. טענת ההכרה הישירה ובעיית הגוף-נפש
185	8. לחשוב על, לחשוב את
197	9. החלטות פילוסופיות
209	10. התפלספות
237	11. החוויה הפילוסופית
247	סיום בנימה אישית
249	מילון למונחים פילוסופיים
255	ביבליוגרפיה

אגדה (במקום הקדמה)

ראשיתה של הפילוסופיה, בהיסטוריה כמו גם אצל כל אדם
לחוד, היא בפליאה.

(אריסטו, מטפיסיקה, 982ב)

לפני שנים רבות מאוד מִלֶךְ בארץ רחוקה מאוד מִלֶךְ נאור, נאור
מאוד. המצפוני במלכים שמשלו במדינה כלשהי בזמן מן הזמנים.
סדר מופתי שרר בממלכה. הרחובות היו נקיים ומצוחצחים, החינוך
לעילא ולעילא. לצדו של המלך פעלה ממשלה על פי כללי ממשל
חמורים מצד אחד, ומודרניים מצד שני. עיקר גאוותו של המלך היה
על אחד ממשרדי ממשלתו, שבלשון ימינו קוראים לו 'משרד
מבקר המדינה'. תפקידו היה לבחון במדוקדק את פעולות שאר
משרדי הממשלה. בראשו עמד אדם ללא דופי, נקי מכל חשד
שחיתות, שבלט ביושרו ובצניעותו אף על רקע ניקיון הכפיים
הכללי במדינה.

הממלכה התנהלה כספינה בוטחת בים רגוע, ודומה היה שכך
עתידים היו הדברים להימשך עד קץ כל הימים. אולם יש שדווקא
כשמבחין הכול נראה מושלם מכרסמת תולעת קטנה מבפנים. לילה
אחד התעורר המלך והתיישב במיטתו בעיניים קמות, גופו שטוף
זיעה קרה. מחשבה נוראה עלתה בלבו: לכל אחד ממשרדי
הממשלה יש מי שיבחן אותו. לכולם, חוץ מאחד – משרד המבקר
עצמו! ומה אם דווקא בו פשתה שחיתות? מי ימנע מאנשיו לקחת
שוחד כדי להעלים עין מאי־סדרים במשרדים האחרים?
כה מבהילה הייתה המחשבה, שהמלך החליט לא לחוס על
יועציו. בצלצול פעמון המיוחד לכך הזעיק אותם לחדר משכבו.

סתורי שיער וטרוטי עיניים התאספו היועצים סביב מיטתו, תמהים מהו מקרה החירום שבעטיו הוצאו ממיטותיהם בעין לילה. כששמעו את הבעיה, נשמו לרווחה. אין כל קושי, אמר לו זקן היועצים. בחר לך את ארבעת האנשים ההגונים ביותר בין אנשי המשרד, שממילא ידועים כולם ביושרם, והם יהיו ממונים על בחינת פעולותיו של שאר המשרד. אלא שההצעה לא הניחה את דעתו של המלך. ומה אם השחיתות תגיע אל ארבעת האנשים האלו עצמם? ואפילו אם לא – אולי מתוך הזנחה שבתום לב יתגלו אי-סדרים בפעולתם? הרי ידוע שגם המסודרים בבני האדם דעתם מוסחת מדי פעם!

אף זו אינה בעיה, ניסו היועצים להרגיע את המלך. מדי בוקר יבחנו הארבעה אם פעלו כשורה ביום הקודם. במבט לאחור בוודאי יוכלו להבחין במשגייהם. אולם גם זה לא הפיס את דעת המלך. לבחון את יום אתמול, הרי זה עלול להיות מאוחר מדי. לא, אנשי המחלקה המיוחדת חייבים לבחון את עצמם תוך כדי מעשה, כולל את פעולת הבחינה עצמה.

היועצים הביטו זה בזה מעברי המיטה המלכותית באי-נוחות, ואחד מהם כחכח בגרונו. 'אהם. אני חושש, מלכי, שהדבר אינו אפשרי. אדם אינו יכול לבחון את עצם פעולת הבחינה שלו, לא יותר מאשר יוכל להרים את עצמו במשיכה בשערות ראשו. הוא יכול לבחון אחרים, או את מה שעשה בעבר, לא את מה שהוא עושה עתה.'

אולם המלך לא השתכנע. בלוטת הנאורות פעלה בו במשנה מרץ. על אנשי המחלקה המיוחדת לבחון את מעשה הבחינה תוך כדי התרחשותו, ולא דקה אחת אחר כך. ואם היועצים סבורים שהדבר אינו אפשרי, הרי יוציא צו מלכותי המורה על כך. וכך עשה. בצו מיוחד הורה על הקמת יחידה מיוחדת במשרד מבקר המדינה, הבודקת את מעשיו של המשרד כולו, בין השאר את תפקודה שלה ברגע זה, כלומר את פעולת הבדיקה עצמה.

כמובן, יועצי המלך צדקו. הצו המלכותי לא היה ניתן לביצוע. בחינת עצם מעשה הבחינה הנוכחי דומה להגדרת דבר באמצעות עצמו, או למחשבה שעוסקת בה עצמה, או אם נרחיק קצת בדימוי – הרי זה כמו להוליד את עצמך.

אולם צו מלכותי הוא צו, גם בארץ נאורה, והיועצים החליטו לפעול כאילו מילאו אחריו. במילים פשוטות, הם העמידו פנים. ארבעה אנשים נבחרו למלא את המשימה, ובתולדות הממלכה נכתבו ספרי קורותיהם מתוך הנחה שצו המלך קיים; כלומר, כאילו בחנו הארבעה את שאר פעולות משרד המבקר, אבל גם, תוך כדי מעשה, את פעולת הבחינה שלהם. אלה היו ספרים מעניינים מאוד, מלאי חידות ומעקשי חשיבה. כאשר מניחים את מימושו של הבלתי אפשרי, מתקבלות מסקנות אבסורדיות. פרדוקסים מוזרים צצים ובעיות המתחמקות כמו חזיון תעתועים כשאך מנסים לגעת בהן.

מציאות

אין צורך לומר שמקומו של סיפור כזה הוא רק באגדות. מעולם לא קם ולעולם לא יקום מלך כה נאור. אבל ההנחה המוזרה שהמלך כפה על נתיניו אינה אגדה כלל. היא קיימת במציאות, מייסרת אנשים צעירים ומפרנסת אלפי מלומדים. על תְּלֵה עומד תחום אקדמי שלם, שכולו הצבתה ובחינת המסקנות הפרדוקסליות הנובעות ממנה. כמובן, היא אינה נאמרת במפורש. היא מובלעת ברקע, כטעות שמוכנסת בכוונה לתוך חידה בתור אתגר לפותר. אלא שבמקרה זה הטעות לעולם אינה נחשפת. היא נשארת מתחת לפני השטח ומשפיעה על הדיונים רק בצורה עקיפה וסמויה.

התחום המדובר הוא הפילוסופיה. ללא ספק, המוזר והמיוחד בין ענפי החשיבה האנושית. מאז היוולדה אופף אותה ערפל שממאן להתפזר. מצד אחד, קל לזהות אותה על פי התחושה שהיא מעוררת: היעדר נקודת משען, שמיטת הקרקע מתחת לרגליים, הרגשה של היות תלוי באוויר באין אובייקט להיאחז בו. מצד שני,

כבר אלפי שנים היא חומקת כצלופח חלקלק מאחיזתם של המגדירים. גם הפילוסופים עצמם מתקשים להגיע להסכמה במה עוסק תחומם, על מה נסבות שאלותיו ומה יחשב לתשובה עליהן.

מטרתי היא לפתור את החידה הזאת. כלומר, למצוא את המאפיין של בעיה שאותו מזהים אנשים כ'פילוסופי', אותו יסוד שכאשר הוא חבוי בשאלה, או בשיח, גורם להם לחוש שזוהי פילוסופיה. כיוון שאני טוען כי כל התפלספות נולדת מהנחה מוטעית, ברור שאינני מתכוון בכך להתפלסף. (לכל אורך הספר אשתמש במילה 'התפלספות' לתיאור עיסוקם של הפילוסופים, ולא במובן היומיומי של 'לחשוב על החיים'). אף שהספר הזה עוסק בפילוסופיה, הוא לגמרי לא פילוסופי. הפילוסופים אמנם מנסים את השאלה 'מהי הפילוסופיה?' לעצמם, אבל לאמתו של דבר היא שייכת לפסיכולוגיה – ביתר ספציפיות, לפסיכולוגיה של החשיבה. משמעה הוא: כיצד פועל מושג הפילוסופיה במוחותיהם של בני אדם? זיהויו של איזה מבנה חשיבה גורם לנורת המושג להבהב במוחם? וזוהי שאלה פסיכולוגית לחלוטין. פתרונה דורש התבוננות במציאות, וכפי שמוסכם על הפילוסופים עצמם, על שאלה פילוסופית אי אפשר להשיב דרך התבוננות בעולם.

קלות הזיהוי של מבנה החשיבה הפילוסופי מעידה שגבולותיו מותווים היטב, ושהגדרתו צריכה להיות חדה וברורה. ואכן, הגדרתי תהיה כזאת. אני טוען שיש מבנה חשיבה מסוים מאוד שמשרה תחושת פילוסופיות. זהו המבנה שהופיע בסיפור האגדה: הנחה של היעדר הפרדה בין חוקר ונחקר, כלומר התבוננות עצמית, מתוך אמונה (מוטעית) שהמערכת שבה מתבוננים היא זאת שבה משתמשים לצורך ההתבוננות. ההנחה הזאת אינה יכולה להיות נכונה, משום שהחקירה אמורה לבצע להטוט בלתי אפשרי – להיות עין שרואה את עצמה ללא עזרת מראה, או פנס שמאיר את עצמו.

הסיפור פשוט: הפילוסופים חוקרים את החשיבה האנושית. אולם החשיבה האנושית היא חלק מן העולם, ואינה שונה עקרונית מחשיבתם של בבוניס (אני שואל כאן ביטוי של דרווין, ביטוי שאליו עוד אחזור), שחקירתה לא מעוררת שום תחושה של

פילוסופיות. ייחודה של הפילוסופיה אינו במה שהיא חוקרת, אלא בדרך החקירה. כאמור, דרך שאינה מפרידה בין סובייקט לאובייקט, בין חוקר לנחקר. הפילוסוף מניח שהוא חוקר את החשיבה האנושית משתי עמדות בו זמנית: מבפנים ומבחוץ. מבפנים כבעל החשיבה, ומבחוץ כמתבונן בה.

התחושה המוכרת כל כך שמעוררים דיונים פילוסופיים, של שמיטת הקרקע מתחת לרגליים, נובעת אם כן ממלכודת שהפילוסוף טומן לעצמו. הפילוסוף דומה לבנאי שמניח כי הפיגום שעליו הוא עומד הוא בדיוק זה שאותו הוא אמור לבנות כרגע. כמוכן, זוהי הנחה של דבר בלתי אפשרי, ומי שמאמין בכך חש תלוי באוויר. הסתכלות עצמית תקינה אינה יכולה להתנהל כך. מערכת שמתבוננת בעצמה חייבת לחלק את עצמה לשתי רשויות נפרדות, חוקרת ונחקרת. לאחר שתעשה זאת ההסתכלות תדמה בכול להסתכלות באדם אחר, וכפי שניזכר לאורך הספר, חקירתו של אדם נפרד לגמרי ממך אינה יכולה להיות פילוסופית.

אפשר לסכם כל זאת בשתי אמירות:

א. בהסתכלות באחר אין פילוסופיה.

ב. חקירה עצמית תקינה דומה בכול לחקירתו של אחר.

האמירה הראשונה תהיה אבן בוחן לכל מה שיסופר בספר. עליה יקום וייפול דבר: כדי להוכיח את הגדרתי לפילוסופיה אני מתחייב להראות שכל בעיה פילוסופית נעלמת או חדלה להיות פילוסופית כאשר היא מוסבת על אדם אחר. האמירה השנייה נראית לי מובנת מאליה, אבל היא דורשת פיתוח, שהוא עניינו של הספר הזה. המסקנה משתי האמירות האלה היא שתחושת פילוסופיות נובעת ממבנה מושגים לא תקין. בחקירה תקינה אין פילוסופיה.

ברור לי שהגדרתי לפילוסופיה נראית מוזרה. הייתכן שתחום שלם מבוסס על טעות? שעשרות אלפי אנשים חכמים שגו לאורך מאות דורות? שהוגים רציניים ביטלו את זמנם על בעיות שמקורן בהנחה אבסורדית? שהערכתו של הקהל הרחב לתחום מקורה באי הבנה? על זאת יש לי שלוש תשובות. האחת – ש'מוזרות' אינה טיעון ענייני: גם טענה מוזרה יכולה להיות נכונה. תשובה שנייה

היא שאמנם זאת טענה מוזרה, אולם היא אפילו לא מתקרבת במזורתה לפילוסופיה עצמה. ומכיוון שכפי שאנסה להראות, כל תכונותיה החידתיות של הפילוסופיה מתבארות מן ההגדרה הזאת, הרי הרבה יותר משהיא מציבה חידה היא פותרת חידה. תשובה שלישית, ממוקדת יותר, היא שיש סיבה טובה מאוד להניח שהפילוסופיה נולדת מטעות חשיבה. אולם כדי לספר עליה אצטרך תחילה לתאר את טענות 'הכול הבל' שמגיעות מתוך הפילוסופיה עצמה. זאת אעשה באחד הפרקים הבאים.

לפני שאצא לדרך, אעיר על הידע המקדים הנדרש מן הקורא. השתדלתי שלא יהיה כזה, וכל בעיה פילוסופית תיארתי מראשיתה. באופן פרדוקסלי אפשר אם כן להשתמש בספר זה גם כמבוא לפילוסופיה. מצד שני, יש מקרים (לא רבים) שבהם הקורא יצטרך להתאזר בסבלנות. בכמה מקומות הזכרתי בעיות מסוימות (במיוחד שלוש הבעיות המרכזיות של הפילוסופיה – הספקנות, חופש הרצון ובעיית הגוף-נפש) לפני הצגתן המלאה, דבר שיבוא רק מאוחר יותר. על הקורא להבין את הבעיות בקווים כלליים ולחכות לפירוט שיגיע בחלק הספר המתאים. לנוחות הקורא מצורף בסוף הספר מילון למונחים פילוסופיים.